

Egy észjárás története

TÉREY JÁNOS: SZÜKSÉGES FÖLÖSLEG. ÖSSZEGYŰJTÖTT INTERJÚK, SZERK. DARVASI FERENC

Térey János, ha nem is szeretett interjút adni, igen sűrűn művelte. A *Szükséges fölösleg* című kötet tanúsága szerint Térey huszonhat év alatt, 1993 júliusa és 2019 májusa között összesen 121 interjút adott, nagyjából 800 oldalnyit, s itt kizárólag a részben vagy egészében írásos formában is publikált szövegekre kell gondolni. Hovatovább, a magisztrális gyűjteményt végigolvasva az is nyilvánvalóvá válik, hogy majd' harminc éves, intenzív írói pályája során nem csupán gyakran válaszolt újságírói kérdésekre, hanem nagyon tudatos (igényes, ravasz, profi) beszélgetőpartner volt, s minden bizonyal tervei között szerepelt az összegyűjtött interjúk megjelentetése. Utóbbit nemcsak az valószínűsíti, hogy számítógépén őrizte egy fájlban (9 beszélgetés híján) valamennyi interjújának szövegét, mint a kötet kiadói jegyzetéből megtudható (805–806.), hanem a megelőző években tett egynémely nyilatkozata is. 2013-ban jegyzi meg róla a *Népszabadság* újságírója, Papp Sándor Zsigmond: „A legszerényebb becslés szerint több száz oldalnyi beszélgetés van mögötte [...]” (377.) Az Aegon-díjasokkal készített rövid, kissé nyegle beszélgetés (2017) részlete pedig egyértelműsíti, hogy akkurátusan számon tartotta a vele készült interjúkat: „A föllépéseket szeretem, persze, sok függ a kérdezők fölkészültségétől (ég és föld köztük a különbség), s nem utolsósorban a helyszíntől. Az interjúk közt volt néhány fontos és néhány nagyon fárasztó. Általában szükséges nyűgként viseltem őket. Megszámoltam, csak az elmúlt 14 évben 600 oldalnyit adtam, s ezek közül az e-mail-interjú a szellemi kizsákmányolás egyik legális formája.” (634.)

Sokáig lehetne ecsetelni a kötet volumenét, a Téreyvel készült beszélgetéseknek az idő előrehaladtával exponenciálisan növekvő mennyiségét – csupán egyetlen beszédes arány: a kötet mértani felénél, a 400. oldalon már 2014 júliusában járunk, az ezt követő öt év újabb 400 oldalt tesz ki a megelőző több mint húsz év terméséhez képest. [Itt érdemes megjegyezni, hogy bár néhány oldallal megnövelné a kötet terjedelmét, nem lett volna haszontalan annales-szerűen évszámok alá rendelni az interjúk címeit a tartalomjegyzékben, pusztán a könnyebb kezelhetőség szempontjából.] Jól látható: Térey János csakugyan az egyik legnépszerűbb figurája volt az utóbbi évek-évtizedek magyar irodalmának, mindez azonban a kötet tartalmáról nem mond el sokat. Ám épp a roppant terjedelem az oka, hogy nemigen lehet egységes képet adni a kötet anyagáról: a *Szükséges fölösleg* éppúgy olvasható egy izgalmas, rendkívüli tehetségű és tájékozottságú, eltökélt alkotó töredékes, dialogikus *Bildungsroman*jaként, mint a Térey-életmű és -receptió egyfajta segédleteként, amolyan adattárként.

Az interjúk önmagukban, részleteikben mind-mind tartogatnak izgalmat, ugyanakkor a gyűjtemény lineáris olvasása embert próbáló feladat: e módszer alapján nyilván szembetűnőek s unalmat válthatnak ki az évenként, művenként, témánként rendre-sorra ismétlődő kérdések [regény versben?, vers a színpadon?, író vagy költő?, mi a helyzet a romokkal?, honnan ered a katasztrófizmus? stb.], amelyekre Térey kénytelen-kelletlen néha szó szerint ugyanazokat a válaszokat adja, mint pár lappal odébb. Az olvasói örömeik ellenében hat az egy-egy mű esetében sűrűsödő interjúk önisemléli jellege is. A magam részéről a már készülése időszakában is nagy-nagy

figyelem övezte drámatetralógia, *A Nibelung-lakópark* [2004] körüli *hype*, majd a *Protokoll* [2010] táján kellett, hogy szünetet tartsak – ahogy a 2010-es évektől egyre primitívebbé váló, „politikai állásfoglalások-e a műveid?” típusú interjúkra és a „tényleg gyáva a magyar színház?” jellegű társalgásokra is „heves ásitással” [481.] reagáltam. Idővel meg némi akaraterővel persze vissza lehet rázódni – a hosszabb beszélgetések egymásutánját jótékonyan szakítják meg a kissé *ad hoc*, kontextusukból kiragadott tematikus körkérdések, valamint a „hobbi és kedvenc étel” hatókörű, fésületlen villáminterjúk –, s végül aztán a „kítartó olvasó” valóban „elnyeri jutalmát” [575.]: a kötet utolsó 100-150 oldala újra nagyon izgalmassá válik. S a gyűjteményt stílszerűen zárja le, hogy az utolsó publikált szöveg [Ágoston Enikő Anna interjúja 2019 májusából] nem is egy aktuális Térey-kötet ürügyén született, hanem általánosságban beszél az alkotás folyamatáról, az ihlet mibenlétét járja körbe, egyszersmind egy beérkezett szerző és egy grandiózus életmű gondolatvilágának alapvonalait mutatva fel [794–801.].

Az egyvégtében olvasás helyett/mellett – a kötethez illesztett előzékeny névmutató segedelmével – lehetséges pusztán nevek alapján tallózni az interjúk között, s ez az eljárás is számos tanulsággal szolgálhat. A túlon túl egyértelmű kapcsolódások mellett (például Puskin, Wagner, Verlaine, Papp András, Mundruczó Kornél stb.) az egyes névelőfordulások és azok kontextusai alapján árnyalt képet kaphatunk Térey szemléleti tájékozódásáról, irodalomesztétikájáról, ha tetszik ihletforrásairól. [Érdekes például, hogy a magyar modernség költőjéhez, Adyhoz és Szabó Lőrínchez képest az egészen hasonló, zömmel epikus életművel bíró Arany János csak néhányszor fordul elő a kötetben, akkor is többnyire mint Shakespeare fordítója; a legismertebb magyar verses regényt író Arany László pedig csak egy alkalommal – csak úgy, mint Dopeman és az ördögös Hatvani professzor.]

Miképp a kötet célja, „műfaja” és a hozzá illeszkedő befogadói stratégia sem egyértelmű, az interjúk is elrendezhetőek többféle kulcsfogalom (vagy épp ellentétpár) szerint: Debrecen és Budapest; városi terek és természeti tájak; versírás és történetmesélés; poétika és politika; polgárság és magaskultúra; alkotás és befogadás; elfeledett műfajok és olvasói siker stb. Mindezen dimenziók tüzetes nyomon követése kivitelezhetetlen ilyen terjedelemben, inkább csak valamilyen összbenyomás megfogalmazására van lehetőség. Az én olvasatomban a *Szükséges fölösleg* – Térey János életrajzában, személyiségének és életművének igen részletes föltárása mellett – nagyszabású kísérlet a költészettről való érvényes beszéd lehetőségeinek keresésére. Talán ez köti leginkább össze a korai évek természetes arroganciáját, akaratos önmegmutatását a 2000-es, 2010-es évek megfontolt Téreyével. Annak a „szükséges [más helyütt: „szépséges” [204.] fölösleg”-nek [455.] a megragadására tesz újra és újra kísérletet ezekben az interjúkban Térey, amely az ember alapvető antropológiai igényét, esztétikai lény mivoltát, a mondani akarás vágyát juttatja érvényre. Ez az ernyedetlen érdeklődés, mondani akarás kapcsolja össze a majdnem-építész [később műkedvelő urbanistát], a pályakezdő verselőt, a befutott drámaíró, a tetszhalott műfajokat leporoló epikus költőt, a zajos visszhangot kiváltó prózaíró és a színházi megmondóemberré kinevezett sokoldalú közéleti embert. A világ „egyben látásának” igénye: „Verset nem kétségbeesésben szoktam írni. Belső egyensúly szükséges hozzá. Miről beszélek? Talán a világ egyben látásának képességéről. Mármint a saját világoméról, amelynek határait remélhetőleg még nem értem teljesen el.” [803.] – mint a kötet utolsó töredékében is olvasható.

Térey válasza nem mindig és nem elsősorban mondanivalójuk, tartalmuk miatt érdekesek, sokkal inkább a megfogalmazás mikéntje révén gyakorolnak hatást. Régi kedves pécsi tanárom fogalmazott úgy a modern magyar irodalom nagyelőadás során Babits *Esti kérdéséről*, hogy a költőnek nem az a célja, hogy megválaszolja a filozófiatörténet legismertebb és legbanálisabb kérdését (hogy tudniillik mi az élet értelme?), sokkal inkább az, hogy a kérdést magát jól feltegye. Valahogy ez a helyzet Téreyvel is. Bizonyosan számos kortárs magyar író tud okos, elmés és megalapozott válaszokkal szolgálni, ha műfaji határátlépésekről, életrajzi élményanyag és irodalmi szöveg viszonyáról, nemzedéki meghatározottságokról, a fordíthatóság kérdéséről, a színpadra állítás nehézségeiről, olvasói/kritikai sikerről, sikertelenségről, a politikai „kultúrharcról” vagy az irodalmi közélet hasonló közhelyeiről kérdezik – ugyanakkor keveseket jellemez az a nyelvi teremtőerő, az a döbbenetesen erős, expresszív képesség, amellyel Térey *eljut* a saját válaszaik megfogalmazásáig. Hosszasan lehetne sorolni az interjúkban felbukkanó (és füveskönyvbe kívánczó) eredeti és szellemes megfogalmazásokat, olykor odaszúrásokat, melyekkel Térey a kortárs magyar irodalom és kultúra viszonyait jellemezte. Csak néhány példa: „tét nélküli szépelgés”, „pepecselő filiszterlíra”, „langyos kenetteljesség” [134.]; „jópofa tárcaköltészet és verselő háziasszonyok” [225.]; „szellemi szegényház” [242.]; „háztartási költészet” [325.]; „a [színi] kritikusok – összekeverve a diványt a rökamiéval – az előadás alapján mondanak véleményt a darabról” [371.]; „urizáló parasztfiú ösztöndíjértékű táskával” [472.]; „kéjgáz és szentenciózus semmitmondás” [572.]; „nincs az a milliárdos nagyságrendű állami donáció, amellyel létre lehetne hozni a szépek, igazak, a szikrázóan tehetséges emberek gyülekezetét” [777.]. Ám nem a kötet efféle sziporkái a legérdekesebbek; sokkal inkább azok a hasonlatok, metaforák, jelzők és határozók, amelyekkel az őket érdeklő és a műveiben megjelenő problémákat hintette körbe. Nehéz volna például találobban kifejezni az *Asztalizenében* (2007) színre vitt viszonyokat, mint az emberi kapcsolatok „elsivatagosodásának” [199.] fogalmával, mely később – a jelenkori magyar társadalom és kultúra helyzetét is kitűnően jellemezve – a jegesség, jégkorszakiság alakmásában tér vissza *A Legkisebb Jégkorszak* (2015) idején [492.]. Más helyütt a világ legunalmasabb kérdésére, tudniillik hogy „milyen a jó újrafordítás”, a következő szemléletes példával áll elő: „Gyakorlatban ez úgy fest, a legkisebb négysoros esetében is, mintha egy hatlovas hintót kéne átszállítanod a folyón. Minden lovat kikötsz, szétszeded a járművet, és a válladra kötve az egész hóbelevancot, átúszol. Aztán ugyanúgy kell mindent összeraknod. Ott ugyanolyan fogatot kell látnunk, ugyanannyi lóval és ugyanazzal a főszereléssel [...]” [627.]

Persze a kevésbé humoros vagy ironikus hangoltsággal megközelített, úgymond komoly témák – mint a hazaszeretet – esetében is lenyűgöző Térey válaszaik plasztikussága. Ama „tömény és elpusztíthatatlan szeretet” [364.], melyről szülőföldje és otthona, Debrecen és Budapest esetében beszél, az interjúk utolsó harmadában Magyarország vonatkozásában is kifejezésre jut, tükrözve, hogy Térey számára a haza leginkább „földrajzi fogalom” [355.]. A *Protokollt* követő időszakban írja: „a kielégületlenség, boldogtalanság karakterjegye akaródzik lenni a magyarságnak. Sokan mondják, hogy ez az ősellapota, de én nem hiszek a nemzetkarakterológiában, nem hiszek abban, hogy egy nemzet magán viselné a stigmáját. Itt ugyanúgy vannak boldogságra meg sikerre termett tehetségek és sikerre termett tehetségtelenek, mint bárhol máshol.

A haza bevésődik az emberbe, mert mindent ehhez az országhoz képest ítélek meg. Ha Szicíliában vagy Nápolyban járok, akkor az ottani vulkánok őstípusa a Badacsony lesz, amely az életemben először látott tűzhányó; a Mátra meg a legelső hegység, az Atlaszt vagy az Ardenneket is azzal hasonlítom össze. Minden főtér, utca, folyó és társadalom összevetődik fiatalságom és felnőttkorom utcáival, folyóival és társadalmával.” [349.] Megkapó, hogy 2015-ben, egy már akkor sem igazán lelkesítő korszakban – épp a közeli jövő Magyarországnál morfondírozva – milyen kivételes józanságról tesz tanúbizonyoságot: „Nem vagyok jó. Apám jut eszembe, aki a Rákosi-korszakban három évig volt katona. Vajon ő miben bízhatott? Miben reménykedett a leverett ötvenhatos forradalom után apám, aki Miskolcon volt nemzetőr? Később eltemette a kislányát, és meglett emberként a feleségét is. De még megérhette a rendszerváltást. Micsodák az ő megpróbáltatásaihoz képest az enyéme? Miért ne bizakodjam? Legalább abban, hogy a könyvemet sokan elolvassák, és lefordítják néhány nyelvre. Beszélék nyelveket, de csak a magyart anyanyelvi szinten, ehhez a kultúrához kötődöm. Bármennyire szeretek utazni, ezek az emberek és ezek a tájak inspirálnak. Sohasem szeretnék elmenni ebből az országból. Miért ne bizzam abban, hogy amíg lesz emberiség, addig a kultúráját is ápolni fogja? És az még egy esetleges jégkorszakot is túlél.” [516.]

Érdekes módon a kötet debreceni és budapesti bemutatóján is Térey ízlésének, hangjának, alapvető szerzői hozzáállásának változása-változékonysága, az interjúk több darabjában is feltűnő „kaméleonember” jelleg [75.] került a középpontba. Számomra azonban sokkal inkább a nagyobb, átfogó gondolati azonosságok voltak szembeszökőek az interjúkat olvasva. Mert bár tagadhatatlan, a budapesti éjszaka hősből idővel visszafogott, megfontolt író és családapa lett, az irodalmias rapszövegeket és a szecessziós nyelvezetet felváltotta az idomteljesség és formatisztaság poétikája, hovatovább Térey revízió alá vette korábbi műveit (át is írt jó néhányat) – azt, hogy az embernek változik az ízlése, módosulnak a látószögei, önmagában egészen természetesnek találom. Talán Téreynél azért tűnhet mindez ennyire látványosnak, mert olyan szerző volt, aki gyakran és erőteljesen, még helyzetközelből reflektált saját szemléletváltásaira – nem jelentéktelen módon alakítva/uralva a róla szóló diskurzust. [Egészen mulattató például végigkövetni azt, hogy a *Paulus* utáni interjúkban gyakran az 1998-as *Térey* kötet tűnik fel mint túlhaladott, utólag leértékelt, potenciálisan újraírni való költői munka, később már maga is ironizál rajta, hogy mennyit szidalmazta, mígnem kiderül róla: „sokkal jobb, mint emlékeztem” [633.].] Mindazonáltal a kötet legalább ennyire tükrözi egy szerzői gondolatvilág egységét és távlatosságát: már egészen korán, a 2000-es évek elején feltűnik a debreceni gyermekkort feldolgozó mű terve [63., 102.], ahogy a város épített öröksége iránti elkötelezettség is [115.]. Ugyanígy, már egy 2004-es beszélgetésben kifejti Térey, hogy az irodalom térrénumán belül csakis esztétikai állásfoglalást tud elképzelni, politikait semmiképpen [121.] – csakúgy, mint a nemzetközi helyzet fokozódásával egyre inkább politikacentrikussá váló 2010-es interjúk sokaságában. Ha az irodalmi eszményekre, előképekre vetünk egy pillantást, ugyanezt tapasztaljuk: stílusok, vonulatok jönnek és mennek a kötet által átfogott 26 évben, de a fiatal Térey által körülrajongott Szomorj Dezső, az ő modern drámanyelve, valamint a világirodalomból Thomas Bernhard és Emil Cioran hatása is refrénszerűen felbukkan az újabb és újabb interjúkban. [Miképp a szerző jellegzetes szófordulatai is – például az, hogy a „feladat” kifejezést rigorózan, a kötet valamennyi interjújában „főladatként” használja – a következetesség nyelvi tükröződéseként hatnak.] Egy szó mint száz, a *Szükséges fölösleg* interjút éppúgy lehet

látni a folytonosság, mint a szakadatlan változás dokumentumaiként – a kötet bizonyos értelemben az alkotói tudatosság emlékműve is.

Jóllehet a *Szükséges fölösleg* interjúi alapvetően Térey Jánosról szólnak, a kötetből sok egyéb tünetértékű dolog kiderül. Például az, hogy a nyomtatott vagy netes sajtónak az esetek többségében mennyire nincs füle az irodalomra, ha nem nagyregényről vagy színpadi műről van szó. Megdöbbenéssel és csalódottsággal tapasztaltam, hogy 2006–2008-ban – a *Kazamaták* és az *Asztalízene* körüli viharzás éveiben – alig esett szó Térey egyik legkimunkáltabb, paradigmaticus jelentőségű verseskötetéről, az *Ultráról* [2006], ahogy a *Moll* [2013] viszonylagos visszhangtalansága is rendkívülien bántotta a szerzőt [482., 634.]. [Innen nézvést az is nyilvánvaló, hogy eredendő drámai fogékonysága mellett mi csábította Téreyt szüntelenül a néha hálátlan szerető, a színház felé: a fordítások jelentette biztos jövedelem és annak tudata, hogy írásai – miképp az *Asztalízene* esetében – akár tízezrekhez eljutnak.] Mindemellett az is nyilvánvalóvá vált számomra, hogy bár Térey elragadó interjúalany volt, remek gondolatgazdag mondatokkal, híján vagyunk az igazán jó kérdezőknek, az izgalmas, karakteres, vérbeli újságíróknak. [Még a „riporter” szó is kiveszőben van a körülményes „interjúkészítő” és a rémes „interjúztató” javára!] Nem mintha nem volnának nagy terjedelmű, formátumos interjúk a kötetben – ezek közül Keresztury Tibor és Székely Judit [2003], Károlyi Csaba [2004], Fodor Péter [2006], Ménesi Gábor [2010], Darvasi Ferenc [2010], illetve Herczeg Ákos [2016] beszélgetéseit emelném ki –, de az olyan klasszikus mélyinterjú, ahol a riporter – akár Bertha Bulcsu vagy a fénykorában lévő Szilágyi János – kíváncsisággal, provokatívan tudja kimozgatni az alany megszokott, felismerhető sémáit, ideig-óráig felülkerekedve a beszélgetőpartner önstilizálásán, igencsak hiánycikk. [A kötet lazább szövegei közül üdítő, formabontó példaként említhetem e helyütt Szilágyi Aladár interjút 2016-ból [535–553.] és a Bazsányi Sándorral közös isztambuli kiruccanás emlékét rögzítő beszélgetést 2014-ből [461–470.].]

A kötet budapesti bemutatóján a kerekasztal moderátora, Balajthy Ágnes azt a kissé provokatív, de jogost kérdést intézte beszélgetőtársaihoz [Darvasi Ferenchez, Kormos Lilihez és Nagygéci Kovács Józsefhez], hogy a jövőbeni Térey-filológia ösztönzésén túlmenően milyen praktikus használatai lehetnek ennek a könyvnek, mi indokolhatja egy ilyen nagy terjedelmű – s tegyük hozzá: nem is túl olcsó – interjúgyűjtemény publikálását. Nem elismételve a résztvevők válaszait, ebben az írásban azon belátásnak szerettem volna érvényt szerezni, hogy az efféle gyűjtemények kimeríthetetlen gazdagságú forrásai a közelmúlt magyar irodalomtörténetének. A kötet interjúi a középpontba állított alkotói imágó árnyalatainak elkülönítésén, tükröztetésén, párhuzamos megmutatásán túllépve egy egész korszak izlésszerkezetét, diskurzusrendjét, miliójét képesek felvillantani, méghozzá nem valamilyen egészesnek tűnő retrospektív nagyelbeszélés részeként [mint a 2022-es könyvtermés másik hasonló vállalkozása – Károlyi Csaba Nádas-interjúkötete – esetében], hanem – számomra sokkal szimpatikusabb módon – egymással gyakran feszültségben álló szinkronikus mozzanatok sorbarendezésével. Hogy az *Őszi hadjárat* [2016] című gyűjteményes verseskötetről nyilatkozó Téreyt idézzem, a *Szükséges fölösleg* „egy észjárás történetén” [605.] keresztül az azt övező tárgyi, emberi, szellemi világ alakulását, folytonosságát és töredezettségét is meg tudja mutatni. [*Jelenkor*]